

BOEK

Patrick De Rynck
Maurane Baert
Hilde Schoefs

Fotografie: Luc Daelemans

Landelijke
architectuur
in beweging

RIJK

HANNIBAL

TEN GELEIDE

Bokrijk is klaar voor de toekomst. Wat begon als een visie, groeide uit tot een gedurfd plan: de restauratie van 124 historische gebouwen in Bokrijk.

Nooit eerder vond zo'n grootscheepse restauratiecampagne in het Openluchtmuseum plaats. Vandaag is het een bron van immense trots – een triomf van vastberadenheid en expertise. *Bokrijk. Landelijke architectuur in beweging* viert het einde van een uitdagend traject en een knap staaltje vakmanschap. Dit boek toont het resultaat van uren, dagen, weken, maanden en jaren vakmanschap-in-actie.

Door de jaren heen legden verschillende generaties fotografen de gebouwencollectie op verschillende manieren vast. Deze publicatie omarmt resoluut de artistieke beeldtaal van de Bechertraditie, waarbij we de volledige collectie objectief en haarscherp in beeld brengen. Ieder gerestaureerd gebouw, groot of klein, is in al zijn puurheid vastgelegd. De sterke beeldenverzameling die daardoor tot stand kwam, is de verdienste van gerenommeerd fotograaf Luc Daelemans.

Voor het team van Bokrijk was de restauratiecampagne een unieke kans om het erfgoed nog meer te verkennen. We zochten dieper naar de geschiedenis en verhalen die achter de lemen wanden en rieten daken schuilen. Niet alleen in publicaties, maar ook en vooral bij de gemeenschappen waar het Bokrijkse erfgoed vandaan komt. Met deze erfgoedcommunities zetten we waardevolle samenwerkingen op poten. We kwamen in contact met nazaten van de laatste bewoners, met erfgoedexperten en heemkundige kringen ... We verzamelden verhalen, foto's en herinneringen.

Zo resulteerde het restauratietraject in een aanvulling van onze archieven en documentatie, die we de voorbije jaren via een reeks cahiers met het publiek deelden. In deze publicatie bundelen we onze meest actuele kennis over ieder gebouw, wetende dat deze kennis in de toekomst verder zal groeien. Bokrijk blijft altijd in beweging!

Voor we in het verhaal van de restauraties, van vakmanschap en van ons patrimonium duiken, dank ik graag iedereen die dit verhaal mogelijk heeft gemaakt: het bestuur en het hele Bokrijkteam, het agentschap Onroerend Erfgoed, de architecten, aannemers en vaklui, de erfgoedgemeenschappen die betrokken zijn bij hun erfgoed. Dank ook aan de Vlaamse Gemeenschap en de provincie Limburg, die vooruitziend waren en instonden voor de nodige middelen voor de restauraties.

De voorbije acht jaar maakten we Bokrijk klaar voor de toekomst: dat is de kern van de zaak. Zo kunnen ook komende generaties genieten van de unieke mix van erfgoed die 'Bokrijk' heet.

IGOR PHILTJENS

voorzitter vzw Het Domein Bokrijk

MUSEUMDEEL 1

HASPENGOUW

INLEIDING

p. 13

DROMEN DENKEN DOEN

Igor Philtjens
Patrick De Rynck

- 1 ___ Heers Poortgebouw, p. 22
- 2.1 ___ Gelinden Tolhuis, p. 25
- 2.2 ___ Tolbareel (replica), p. 26
- 3 ___ Metsteren Washuis, p. 28
- 4 ___ Klein-Gelmen Pijlerkapel, p. 30
- 5 ___ Zepperen Grenssteen, p. 33
- 6 ___ Kortessem Veldkapel, p. 34
- 7 ___ Diepenbeek Kruis, p. 42
- 8 ___ Klein-Hoeselt Contzenwinning, p. 36
- 9 ___ Velm Zoenkruis, p. 43
- 10 ___ Sint-Truiden Duifhuis, p. 40
- 11 ___ Beverst Grenssteen, p. 64
- 12 ___ Metsteren Kapel, p. 44
- 13 ___ Schulen Windmolen, p. 46
- 14 ___ Kortessem Landarbeiderswoning, p. 48
- 15 ___ Beverst Vierkantshoeve, p. 50
- 16 ___ Zepperen Kapel van de Natte Bampt, p. 52
- 17.1 ___ Ulbeek Langgevelhoeve-Herberg De Kleinaert, p. 56
- 17.2 ___ Kozen Varkensstal, p. 57
- 18 ___ Diepenbeek Spijker, p. 60
- 19 ___ Hoeselt Dorpsschooltje, p. 62
- 20 ___ Diepenbeek Paenhuys, p. 66
- 21.1 ___ Kortessem Woonhuis, p. 69
- 21.2 ___ Schakkebroek Varkenshok, p. 70
- 21.3 ___ Viversel Bakhuis, p. 72
- 22 ___ Sint-Martens-Voeren Langgevelhoeve, p. 74
- 23 ___ Galg (replica), p. 76
- 24 ___ Veulen Ongelukskruis, p. 65
- 25 ___ Brustem Pijlerkapel, p. 78
- 26 ___ Hasselt Grenssteen, p. 81
- 73 ___ Epepegem Duiventoren, p. 82

MUSEUMDEEL 2

KEMPEN

- 27 ___ Erpekom Kerk, p. 86
- 28 ___ Schandpaal (replica), p. 90
- 29 ___ Lummen Veldkapel, p. 92
- 30 ___ Kelderhut (replica), p. 95
- 31 ___ Booischot Staande wip, p. 96
- 32.1 ___ Houthalen-Kwalaak Langgevelhoeve, p. 104
- 32.2 ___ Eksel Bakhuis, p. 102
- 33.1 ___ Lummen Wellenshoeve, p. 98
- 33.2 ___ Lummen Bakhuis Wellenshoeve, p. 100
- 34.1 ___ Lommel-Kattenbos Schuur, p. 105
- 34.2 ___ Zaagstelling (replica), p. 108
- 35 ___ Eksel Teutenhuis, p. 112
- 36 ___ Schepenbank (replica), p. 113
- 37.1 ___ Vorselaar Bruegelhoeve, p. 116
- 37.2 ___ Mol-Sluis Schuur, p. 120
- 38 ___ Mol-Millegem Windmolen, p. 130
- 39 ___ Hasselt Ongelukskruis, p. 142
- 40 ___ Kerkom Hek, p. 132
- 41.1 ___ Helchteren Langgevelhoeve, p. 121
- 41.2 ___ Olmen Varkenshok, p. 124
- 41.3 ___ Zonhoven Bakoven, p. 126
- 41.4 ___ Bijenhal (replica), p. 128
- 42 ___ Sint-Pieters-Lille Touwslagerij, p. 134
- 43 ___ Ellikom Olieslagmolen, p. 137
- 44 ___ Neerpelt Schaapskooi, p. 138
- 45 ___ Neeroeteren Smidse, p. 140
- 46.1 ___ Meeuwen Kilbershoeve, p. 143
- 46.2 ___ Meeuwen Schuur Kilbershoeve, p. 147
- 46.3 ___ Meeuwen Bakhuis Kilbershoeve, p. 148
- 47.1 ___ Tessenderlo Hooghuis, p. 154
- 47.2 ___ Olen Schuur, p. 149
- 47.3 ___ Kalmthout-Nieuwmoer Turfschob, p. 152
- 48 ___ Lummen Watermolen, p. 156
- 49 ___ Molenbeersel Kruisbeeld, p. 158
- 50 ___ Westmeerbeek Kapel, p. 161
- 51 ___ Kaulille Kruisbeeld, p. 162

MUSEUMDEEL 3

OOST- EN WEST- VLAANDEREN

- 52.1 Oevel Uitschoolhoeve, p. 166
- 52.2 Oevel Paardenstal Uitschoolhoeve, p. 170
- 52.3 Oevel Schuur Uitschoolhoeve, p. 167
- 52.4 Oostmalle-Blommerschot Bakhuis, p. 172
- 52.5 Heist-op-den-Berg Varkenshok, p. 174
- 53.1 Heist-op-den-Berg Langgevelhoeve, p. 186
- 53.2 Booischot Varkenshok, p. 176
- 53.3 Westmeerbeek Secreet, p. 178
- 53.4 Heist-Goor Bakhuis, p. 180
- 53.5 Bijenhal (replica), p. 182
- 54.1 Lier Herberg In Sint-Gummarus, p. 187
- 54.2 Mol-Zelm Schuur, p. 190
- 54.3 Bergeijk (NL) Wagenschob, p. 192
- 55 Schriek Pastorij, p. 194
- 56 Herenthout Woonhuis, p. 198
- 57.1 Wortel Woonstalhuis, p. 200
- 57.2 Wortel Schuur, p. 202

- 58.1 Lokeren Woonhuis, p. 208
- 58.2 Lokeren Schuur, p. 209
- 58.3 Waasmunster Bakhuis, p. 212
- 59 Meerbeke Pijlerkapel, p. 214
- 60.1 Overpelt Schans (replica), p. 216
- 60.2 Beverlo Woonhuis, p. 218
- 60.3 Bijenhal (replica), p. 220
- 61.1 Kallo Dijkhuisje 1, p. 224
- 61.2 Kallo Dijkhuisje 2, p. 225
- 62.1 Oorderen Schuur, p. 226
- 62.2 Kallo Wagenschob, p. 228
- 63 Kortemark Kapel, p. 238
- 64.1 Loppem Postje, p. 230
- 64.2 Loppem Schuur, p. 232
- 64.3 Loppem Bakhuis, p. 234
- 65.1 Sint-Rijkers In den Dolfijn, p. 240
- 65.2 Vrasene Klompenrookkot, p. 239
- 66 Meulebeke Arbeiderswoningen, p. 242
- 67 Zuienkerke Schuur, p. 246
- 68 Rollegem-Kapelle Veldkapel, p. 235
- 69 Ingelmunster Duiventoren, p. 258
- 70.1 Hoogstade Woonhuis, p. 247
- 70.2 Lo Schuur, p. 250
- 70.3 Lampernisse Rossekot, p. 251
- 70.4 Leisele Zwingelkot, p. 256
- 70.5 Ardoeie Wagenkot, p. 257
- 71.1 Oostvleteren Woonhuis, p. 260
- 71.2 Vinkem Schuur, p. 262
- 71.3 Leisele Rossekot, p. 265
- 71.4 Beveren-aan-de-IJzer Wagenkot, p. 266
- 72.1 Abele Woonhuis, p. 268
- 72.2 Oostkappel (FR) Stal, p. 270
- 72.3 Proven Schuur, p. 272
- 72.4 Proven Hopast, p. 274
- 72.5 Watou Bakhuis, p. 277
- 72.6 Leisele Wagenkot, p. 278

MUSEUMDEEL 4

DE OUDE STAD

- 74 Antwerpen De Witte Engel, p. 282

BOUWTECHNIEKEN

p. 286

VAKWERK: HOE ZIT HET IN ELKAAR?

p. 289

HET BETERE VLECHT- EN LEEMWERK

p. 290

MUURVAST

p. 293

EEN DAK BOVEN HET HOOFD

p. 295

BIBLIOGRAFIE

p. 296

COLOFON

DROMEN DENKEN DOEN

IGOR PHILTJENS
PATRICK DE RYNCK

Neerslag van een bevlogen gesprek

“Passie: architectuur en oude gebouwen een nieuw leven geven.” Dat staat te lezen op de website van Igor Philtjens, die als gedeputeerde sinds eind 2012 bevoegd is voor het Provinciaal Domein Bokrijk en het bestuursorgaan voorzit. Het verhaal van de Grote Restauratiecampagne in Bokrijk begon het jaar nadien. Philtjens, die zelf in een vakwerkhuis woont, heeft het van 2013 tot 2024, het jaar waarin de campagne is afgerond, meegemaakt vanop de eerste rij en als voorzitter mee aangestuurd. In Bokrijk wordt ook zijn persoonlijke passie waargemaakt.

Ik ben gedeputeerde geworden in december 2012, twee maanden nadat Ford Genk de sluiting van de fabriek had aangekondigd. Op dat moment was de focus van de Vlaamse regering, en natuurlijk ook van de Limburgse deputatie, gericht op het compenseren van het grote jobverlies dat daarvan het gevolg was. Het Strategisch Actieplan Limburg, dat door de Vlaamse regering in samenwerking met de provincie Limburg, de stad Genk en vele andere stakeholders toen is geschreven, was vooral gewijd aan economie en jobs, om begrijpelijke redenen. Heel veel zaken werden in vraag gesteld, ook Bokrijk. Ondertussen leverde Bokrijk zelf het gevecht om zijn erfgoed te behouden. Je zag op dat moment in het museum veel groene en blauwe zeilen op daken liggen. De nood aan restauraties oversteeg overduidelijk wat de organisatie aankon.

Ik heb de focus willen verleggen, en ja, dat komt ook omdat mijn persoonlijke affiniteiten samenvielen met wat voor mij de hardware van Bokrijk is en blijft: de 124 historische gebouwen in het Openluchtmuseum. Al van in de jaren 1990 waren er in de begroting van de provincie Limburg middelen voor de restauratie en het onderhoud van de individuele gebouwen in het museum, maar die waren beperkt. Het kwam erop neer dat Bokrijk nu en dan een grotere restauratie kon realiseren, als er voldoende middelen waren gespaard om een gebouw aan te pakken. Sinds in 2011 de onderhoudspremie voor monumenten werd afgeschaft, bleef bovendien alleen nog een lange aanvraagprocedure over. Op dat moment raakten de gesprekken over een meerjarige subsidie in een stroomversnelling. Je moet weten dat er voor een openluchtmuseum als Bokrijk, dat in zijn geheel een beschermd monument én landschap is, in de regelgeving geen aangepaste procedure bestaat. Terwijl onderhoud en restauratie kerntaken zijn, en zelfs de bestaansreden van Bokrijk vormen.

“Onderhoud en restauratie vormen de bestaansreden van Bokrijk.”

Igor Philtjens

VAN MASTERPLAN NAAR MEERJARENOVEREENKOMST

Zo zijn we in 2013 beland, het jaar waarin het verhaal is begonnen dat tot dit boek heeft geleid. Alle historische gebouwen in Bokrijk zijn sindsdien gerestaureerd, een gigantische operatie.

We zagen dat de achterstand in het onderhoud van onze historische gebouwen groter werd en kaartten de budgetteringsproblematiek aan in onze structurele contacten met het Agentschap Onroerend Erfgoed. Het was in die gesprekken dat de vraag naar de haalbaarheid van een restauratieportefeuille voor Bokrijk besproken werd. Het idee van een meerjarige subsidieovereenkomst is ook in Vlaanderen niet nieuw en wordt onder meer voor grote monumenten toegepast. Denk bijvoorbeeld recentelijk aan het Stadhuis van Antwerpen. Wij hebben toen met de directie beslist om deze piste voor Bokrijk bij de Vlaamse overheid te introduceren.

Dat doe je natuurlijk niet zomaar. Je moet een beleidsvisie hebben voor de lange termijn. Daarom hebben we een masterplan laten opmaken voor het onderhoud en de restauraties van het hele museum. Dat moest de basis van onze aanvraag worden. Die opdracht werd in oktober 2013 – ik was toen zelf een klein jaar bezig – toegewezen aan Studio Roma. Die opdracht valt niet te onderschatten, ook voor het team van Bokrijk, maar was wel exact wat we nodig hadden. Vervolgens zijn we het plan, met de aanvraag voor een meerjarige subsidie, op 1 juli 2015 gaan indienen bij de toenmalige minister voor Onroerend Erfgoed, Geert Bourgeois. Al is het nog iets complexer: op basis van het Onroerenderfgoeddecreet hebben we het masterplan aangevuld met een beheerplan en met een aanvraag voor erkenning als ‘open erfgoed’: in dat geval krijg je een Vlaamse betoelaging van 80% voor restauraties, in plaats van 40%. Er zijn dan voorwaarden aan verbonden wat de ontsluiting en de toegankelijkheid betreft, maar daar beantwoordde Bokrijk vanzelfsprekend aan, als museum.

**Wanneer is dan het eigenlijke werk begonnen?
En hoe kijkt u erop terug?**

2016 was het jaar van de grote doorbraak. Eerst sloten we in mei een intentieverklaring af met de provincie Limburg die zou instaan voor de resterende 20% van de kosten die we tijdens ons meerjarige traject zouden hebben. En op 9 september ondertekende minister Bourgeois de meerjarige overeenkomst voor de restauratie van het onroerend erfgoed in het Openluchtmuseum. In 2017 gingen de eerste restauraties in het museum van start. Toen werd nog optimistisch de einddatum 2021 vermeld: ‘120 tegen 2021’, luidde de slogan. Het is uiteindelijk 2024 geworden.

Als ik nu terugkijk op wat we verwezenlijkt hebben, ben ik ervan overtuigd dat er tussen 1958 en 2012 minder daken gerestaureerd zijn dan tussen 2017 en 2024! Wat me eveneens bijgebleven is, is de constructieve samenwerking met het kabinet-Bourgeois waardoor Bokrijk, als je het kort door de bocht formuleert, eindelijk recht had op correcte premies en betoelagingen. Eigenlijk was dat een politieke beslissing die erkende dat het in Bokrijk niet gaat om provinciaal patrimonium, ook al bevindt het Openluchtmuseum zich in Limburg, maar om erfgoed uit heel Vlaanderen. Onze 124 historische gebouwen komen uit in totaal 59 gemeenten. Daar zijn wij nu verantwoordelijk voor.

Het hele traject heeft een bijzonder grote druk gelegd op onze provinciale administratie en op het Bokrijkteam. Al die mensen hebben ongelooflijk hard gewerkt. Als de wil er is, ook de politieke wil dus, kan je veel in beweging zetten. Dat is wat hier is gebeurd.

HASPEN GOUW

DOOR DE GROTE POORT

Door zijn plaats in het Openluchtmuseum en zijn functie als een van de ingangen springt dit poortgebouw meteen in het oog. Eigenlijk gaat het om onderdelen van wat tot 1956 een indrukwekkende vierkantshoeve in het Zuid-Limburgse Heers was. Toen die plaats diende te maken voor een wegverbreding, werd de hoeve onteigend en verhuisden twee woonkwartieren en de toegangspoort naar Bokrijk. Ze staan er in een andere opstelling dan in Heers.

Dertig paarden!

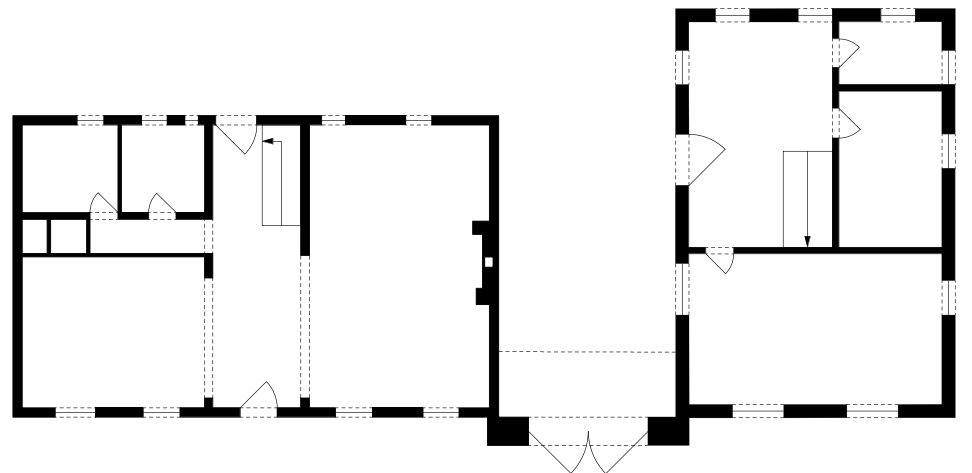
Het goed bestond al in het begin van de zeventiende eeuw: dat weten we omdat het voorkomt op een landmeterskaart uit die tijd. Ten laatste in 1797 had de hoeve de vorm van een gesloten vierkant: ook dat vinden we terug, en wel op de befaamde Ferrariskaart (1771-1778). Ze stond op het kruispunt van de wegen Luik-Sint-Truiden en Borgworm-Borgloon. We kennen alle eigenaars sinds die tijd, onder wie sinds 1875 en tot de jaren 1950 de familie Missotten. Rond 1900 werkten op de grote hoeve tien knechten samen met nog meiden en herders, hield men er maar liefst dertig paarden en evenveel koeien en varkens, en werd er meer dan 100 hectare akkerland bewerkt. Paarden waren kostbare en noodzakelijke dieren voor het bewerken van de (Haspengouwse) grond. Met dertig paarden was dit een rijke boerderij. Ter vergelijking: kleine boeren beschikten over één paard, of moesten het zonder stellen. Dan deed een os of rund het paardenwerk.

Tweewoonst

De eigenaar-pachter van de hoeve woonde in het gedeelte links van de poort. Dat dateert uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Dankzij de sluitsteen weten we ook wanneer de poort en het deel rechts ervan zijn opgetrokken: in 1774. Daar verbleef het personeel. De hoeve bestond verder nog uit een schuur, een paardenstal en een bakhuis, maar die kwamen niet mee naar Bokrijk.

Omdat het gebouw sinds 1992 dienstdeed als taverne-restaurant, eerst als Het Gulle Zwijn en nadien als 't Poorthuys, werd vooral het interieur van de pachterswoning ingrijpend verbouwd. In dat van de tweede woning bleven het schrijnwerk, de trappen en de vloerbekleding goed bewaard. Het exterieur in baksteen, met accenten in blauwe hardsteen, bleef onveranderd.

- **Bouwjaar:** midden achttiende eeuw (woonhuis en stallen), 1774 (toegangspoort en rechtergedeelte)
- **Type/functie:** woonhuis en poortgebouw
- **Materiaal:** baksteen, natuursteen (blauwe hardsteen), hout, dakpannen
- **Gemeente:** Heers
- **Straat:** Steenweg 179
- **Jaar van de verwerving:** 1957
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** 1957-1958

Heers Poortgebouw ^[1]

TOLHUIS?

Aan de grote baan van Luik naar Sint-Truiden, die in 1718 in gebruik werd genomen, stond in Gelinden dit bescheiden huis, mogelijk al sinds het begin van de achttiende eeuw. Toen het naar Bokrijk werd overgebracht, was het kleine huis permanent bewoond, maar volgens conservator Jozef Weyns (1913-1974) was dit oorspronkelijk een tolhuis. Wagens moesten hier volgens hem halt houden en tol betalen. Vandaar ook de functie van het gebouw in Bokrijk: het doet dienst als ontvangstgebouw-met-kassa. Je betaalt er een soort tolgeld om het museum te betreden, kun je zeggen.

Schatterkes

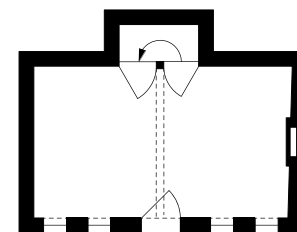
Volgens een onderzoek naar het zogenaamde tolhuis had het pand misschien (nog) wel een andere functie en woonde hier een tijd een 'veeschatter', iemand die de waarde van slachtvee inschatte om zo de hoogte van belastingen te kunnen bepalen. Vandaar ook de bijnaam 'Bij 't schatterke' waarmee in het dorp naar het huis werd verwezen. Daarnaast bleek ook uit de archieven dat het huis vanaf het einde van de achttiende eeuw bewoond werd: het ging van één persoon tot maar liefst acht bewoners in 1846.

Oogvensters

Het gebouw is opgetrokken in wat heet 'Haspengouwse streekstijl': hoofdzakelijk gaat het om bakstenen, met bij de deur en de ramen omlijstingen in natuursteen. Decoratief zijn ook de drie 'oogvensters' of *oculi*. Binnen telt het bescheiden huis twee ruimtes en een zolderverdieping die je bereikt via een valgat; het was ook volledig onderkelderd. Vermoedelijk is het tolhuis, dat toen mogelijk al een halve eeuw oud was, in 1777 verbouwd: op een van de stenen in de schoorsteen staat dat jaar gemarkeerd.

Gelinden Tolhuis ^[2.1]

- **Bouwjaar:** ca. 1722
- **Type/functie:** tolhuis of schattershuis, later woonhuis
- **Materiaal:** baksteen, natuursteen (blauwe hardsteen), hout, dakpannen
- **Gemeente:** Gelinden (Sint-Truiden)
- **Straat:** Luikersteenweg
- **Jaar van de verwerving:** 1957
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** 1957-1958

PÉAGE

De witte bareel die in Bokrijk is opgesteld bij het Tolhuis uit Gelinden, is een exacte reconstructie van het ontwerp voor de eerste, houten tolbareel in Gelinden. Dat ontwerp dateert uit 1723 en wordt bewaard in het Rijksarchief van Luik.

Tolgeld

Al sinds de oudheid en ook in de vroege middeleeuwen bestond er een vorm van *péage* voor het gebruik van wegen. De opbrengst diende voor het onderhoud van de weginfrastructuur. Op bepaalde strategische plaatsen werd je met je kar of wagen tegengehouden, schatte de *barrierman* of tolontvanger je vracht en betaalde je naar verhouding tolgeld. Dan pas kon je je weg voortzetten. De ontvanger woonde in het huis.

Sluipwegen

De Gelindse bareel stond langs de steenweg die van Luik naar Sint-Truiden liep. De aanleg van de weg bracht grote investeringen met zich mee, die werden 'gecompenseerd' met de tol die werd geïnd op diverse plekken langs het traject. De eerste barelen dienden wel eens te worden verplaatst omdat mensen sluipwegen zochten en vonden.

Wegenvignet

De tol op wegen in België werd in 1866 afgeschaft en vervangen door de jaarlijkse wegenbelasting. In andere landen is het systeem blijven bestaan, zoals in Frankrijk, of heeft het andere vormen aangenomen, zoals het wegvignet dat je jaarlijks dient te kopen om gebruik te mogen maken van de weginfrastructuur van een land. Dat is bijvoorbeeld het geval in Zwitserland en Oostenrijk.

Tolbareel ^[2.2]

(replica)

- **Bouwjaar:** replica gebaseerd op een ontwerp uit 1723
- **Type/functie:** tolbareel
- **Materiaal:** hout
- **Gemeente:** het origineel bevond zich in Gelinden (Sint-Truiden)
- **Straat:** Luikersteenweg
- **Jaar van de opbouw in Bokrijk:** 1957-1958

DE ABDIJWASSERETTE

Eeuwenlang was er geen logischer locatie om 'de was te doen' dan een plek bij het water. Dit washuis van de Abdij van Terbeek in Metsteren stond letterlijk boven de Melsterbeek, waar de abdij haar naam aan ontleende. Het nodige water voor de was werd rechtstreeks uit de beek gehaald of de was werd letterlijk in het water van de beek gedaan. Als een van de weinige onderdelen van het abdijcomplex overleefde het washuis een grote abdijbrand aan het begin van de achttiende eeuw. Het werd in 1796, tijdens de Franse Revolutie, in beslag genomen. Tijdens een openbare verkoop kwam het toen in privéhanden terecht. *Fast forward* naar zo'n 160 jaar later: de Melsterbeek, die al decennialang onder het washuis stroomt, tast de funderingen van het gebouw aan. In 1963 schenkt de eigenares het daarom aan Bokrijk. Daar wordt het boven een beek heropgebouwd, aan de buitenrand van het museum.

Lekenzusters

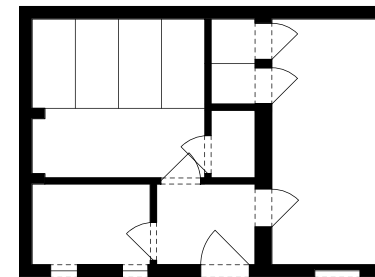
Instellingen waar mensen in gemeenschap woonden, zoals een abdij of gasthuis, beschikten in het ancien régime in veel gevallen over een eigen washuis of minstens over een gemeenschappelijke wasplek in openlucht. Je vindt die tevens vaak bij kastelen, en ook steden richtten openbare wasplaatsen in voor collectief gebruik. Traditioneel was 'de was doen', wat een tijdrovende onderneming was, een zaak van vrouwen, al waren het mannen die het nodige hout en eventuele andere brandstoffen aandroegen om het water voor de was te verwarmen. In het Metsterse washuis waren lekenzusters actief: zij stonden in de abdij in voor het fysieke werk.

Washuis of slachthuis?

Volgens sommige historici had dit veronderstelde washuis misschien een andere functie: het zou als slachthuis gediend kunnen hebben. Dankzij de ligging over de beek kon het slachtafval hierin gemakkelijk weggespoeld worden.

Metsteren Washuis ^[3]

- **Bouwjaar:** 1731
- **Type/functie:** washuis
- **Materiaal:** baksteen, natuursteen (blauwe hardsteen), hout, leien
- **Gemeente:** Metsteren (Sint-Truiden)
- **Straat:** Terbeek
- **Jaar van de verwerving:** 1961
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** 1963

MINIKAPEL

Een pijlerkapel bestaat uit een nis die als kapelletje dienstdoet en die bovenaan in een stenen pijler of 'steunpilaar' is ingewerkt. Vandaar de naam van dit soort wegmonumentjes. De vorm van deze pijler zou kenmerkend zijn voor Haspengouwse pijlerkapelletjes.

Van dit exemplaar, een Mariakapel, weten we dat het uit 1771 dateert. De minikapel stond in de buurt van de steenweg van Sint-Truiden naar Luik die in 1717 werd aangelegd, op de grens van de toenmalige gemeenten Heers en Klein-Gelmen. In 1957 kwam het monumentje op de radar van Bokrijk, waarschijnlijk niet toevallig op het moment dat het nabijgelegen Poortgebouw uit Heers verworven werd voor het museum.

Maria

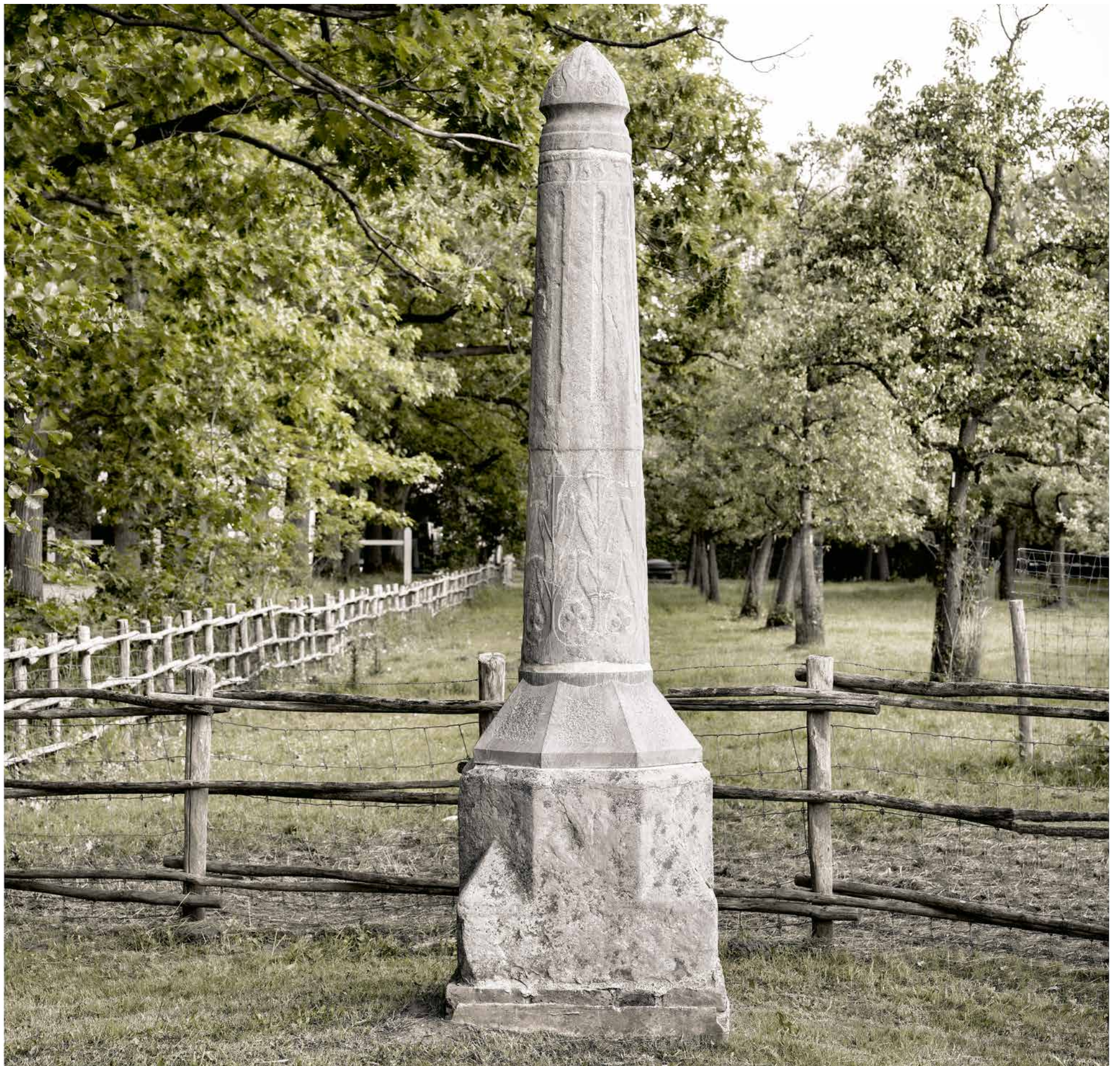
Historische kaarten laten zien dat er in de dichte omgeving van deze pijlerkapel nog veldkapellen stonden, alsook wegkruisen. Vlaanderen lag als het ware bezaaid met dergelijk klein religieus erfgoed. Dat diende al dan niet als een herinnering aan iets wat zich in de buurt had afgespeeld, en kon uitgroeien tot een 'buurtbedevaartsplek'.

Een essentieel onderdeel van het 'interieur' van een kapel, hoe bescheiden ook, is het beeld van de heilige aan wie de kapel is gewijd. In dit geval was dat Maria.

Klein-Gelmen Pijlerkapel ^[4]

- **Jaar:** 1771
- **Type/functie:** pijlerkapel
- **Materiaal:** natuursteen (blauwe hardsteen)
- **Gemeente:** Klein-Gelmen (Heers)
- **Straat:** Steenweg, bij de grens Heers en Klein-Gelmen
- **Jaar van de verwerving:** 1957
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** ca. 1957

EEN BEWOGEN LEVEN

Is dit cilindervormige zuiltje een grenssteen, een schandpaal of nog iets anders? Daar is lang onzekerheid over geweest. De steen heeft in elk geval een bewogen leven geleid vóór hij naar Bokrijk kwam. Op zijn hals staat het jaartal 1553, samen met nog wat letters. We weten ook dat de steen oorspronkelijk aan de Melsterbeek stond, op de grens van Sint-Truiden, dat tot het prinsbisdom Luik behoorde, en Zepperen, dat onder het gezag van het Sint-Servaaskapittel in Maastricht viel.

Avonturen van een steen

Wat weten we nog meer? Dat de steen in 1861 is teruggevonden door het Provinciaal Comité voor Monumenten; hij lag toen op de grond bij de Melsterbeek en op het grondgebied van Zepperen. Daarna raakte hij weer vergeten, tot in 1903 bleek dat hij van zijn sokkel was losgekomen en in de beek was gerold. Daar werd hij in 1921 uitgehaald, tot hij uiteindelijk belandde in de nieuwe gemeenteschool en in 1962 naar Bokrijk werd overgebracht. Hij is versierd met een reliëf van bladertakken en lelies met bladeren.

Boom

De plaats waar de steen is teruggevonden en ook zijn vorm laten uitschijnen dat dit ooit een grenspaal is geweest. Daar wijst ook het jaartal 1553 op: we weten dat korte tijd daarvoor lopende geschillen tussen de Nederlanden en het prinsbisdom Luik waren opgelost. Om grensconflicten ook zichtbaar te beslechten, werden in zo'n geval vaak grenspalen geplaatst. Dat kan ook in Zepperen, een 'eiland' in Luiks gebied, het geval zijn geweest. Op een kaart uit circa 1850 staat op de vindplaats van de steen een opvallende boom. Het is goed mogelijk dat de grenssteen daaronder heeft gestaan.

Zepperen Grenssteen ^[5]

- **Jaar:** 1553
- **Type/functie:** grenspaal
- **Materiaal:** natuursteen (blauwe hardsteen)
- **Gemeente:** Zepperen (Sint-Truiden)
- **Straat:** kruispunt Eynestraat-Roosbeek
- **Jaar van de verwerving:** 1962
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** 1964

KAPEL TEGEN KINDERTRANEN

De honderden – zelfs duizenden – kapellen en kapelletjes langs Vlaamse wegen, op kruispunten en bij huizen vertellen het verhaal van een samenleving waarin het katholieke geloof aan heel veel mensen troost bood en hoop bracht. In of bij een kapel kon je bidden tot Maria of tot de heilige aan wie de kapel was gewijd. Veel kapellen zijn opgericht ter herinnering aan een ingrijpende levensgebeurtenis in een familie of een lokale gemeenschap. Zo'n kapel staat dan ook niet zomaar waar ze staat: ze is ingebed in een omgeving.

Huilbaby's

Deze veldkapel stond sinds 1778 in Kortesseem, in de Kapelstraat. In haar omgeving stond ze bekend als het Sint-Janskapelletje, hoewel de kapel toegewijd was aan Maria, meer bepaald aan Onze-Lieve-Vrouw van Rust. Mensen uit de buurt hadden het ook over het 'Grinskapelletje'. Moeders kwamen er ten einde raad op bedevaart met kinderen die te veel huilden: 'grinsen', in het plaatselijke dialect. Drie of zeven keer rond de kapel lopen, een kaars offeren en een cent in het offerblok deponeren: het kon helpen om de huilbaby's te bedaren.

Binnenkijken

Het kapelletje in vakwerk werd in Bokrijk in zijn vroegere staat heropgebouwd, met open raampjes-met-traliewerk links en rechts van de deur en in de zijgevels, waardoor je kon binnenkijken. Het dak is van stro en de vloer in aangestampte leem, zoals oorspronkelijk in Kortesseem. Het hout is niet bepleisterd, waardoor het vakwerk in het oog springt.

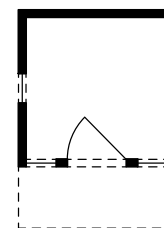
Wie de kapel betreedt, ziet voor zich een houten altaar in wit en blauw, de typische Mariakleuren. Onze-Lieve-Vrouw staat op het altaar. Ze draagt Jezus op haar arm, net zoals de moeders die hier kwamen bidden om hun huilende baby's te kalmeren.

Nieuw!

Inmiddels staat in Kortesseem – nota bene in de Kapelstraat – op de plaats van de verhuisde kapel, een nieuw bakstenen exemplaar. Ook deze nieuwe kapel is toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw van Rust.

Kortesseem Veldkapel ^[6]

- **Bouwjaar:** 1778
- **Type/functie:** betreedbare kapel
- **Materiaal:** hout, leem- en vitswerk, stro
- **Gemeente:** Kortesseem
- **Straat:** Kapelstraat
- **Jaar van de verwerving:** 1969
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** 1971-1972

TER HERINNERING

Van dit Diepenbeekse kruis in blauwe hardsteen weten we nauwelijks iets, ook omdat er geen opschrift op te zien is. Op het kruis is alleen een wat onhandig ingekrast ... kruis zichtbaar. Het monumentje stond aan de kant van de weg.

Mensen richtten gedenktekens als dit om diverse redenen op, en wel op een welbepaalde plek: op de precieze plaats waar iemand was gestorven of verongelukt, bijvoorbeeld door een ongelukkige val van een paard. Of op de plaats delict van een moord. In dat geval kon het verplicht opstellen van een kruis door de veroordeelde een deel van de straf zijn: zo'n kruis heet een zoenkruis. Tot op vandaag richten nabestaanden een kruis op als herinnering.

Bermmonument

Een betekenisloze plek in de publieke ruimte krijgt door een zogeheten 'bermmonument', zoals een kruis, plots voor een groep betrokkenen tijdelijk betekenis. Als die groep wegvalt, gaat ook vaak die betekenis weer verloren. Het fenomeen is ook in onze tijd nog bekend, jammer genoeg meestal op plekken waar verkeersslachtoffers zijn gevallen. Dergelijke gedenktekens worden opgericht door bekenden van de ongelukkige, niet door officiële instanties.

Hoop

Meer in het algemeen stond er op zowat elk kruispunt in Vlaanderen wel een kruis, het christelijke symbool bij uitstek. Kruisen beschermden wie er langskwam. Vele van die kruisen waren ook 'multifunctioneel' en hadden een praktisch nut: je kon je erop oriënteren of ze bakenden grenzen af. Ze konden ook de hoop uitdrukken op betere tijden, bijvoorbeeld tijdens of na een epi- of pandemie.

Diepenbeek Kruis ^[7]

- **Jaar:** onbekend
- **Type/functie:** kruis
- **Materiaal:** natuursteen (blauwe hardsteen)
- **Gemeente:** Diepenbeek
- **Straat:** Russelbeekstraat
- **Jaar van de verwerving:** 1962
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** 1963

ROOFMOORD

Ergens op een 5de november in de jaren 1590 werd het rustige plaatsje Velm bij Sint-Truiden opgeschrikt door een moord (in welk jaar weten we niet, omdat het laatste cijfer van het jaartal ontbreekt op dit kruis). Het slachtoffer was Koenraad Ouwerck. Tot diep in de twintigste eeuw werd het verhaal doorverteld in de familie Ouwerck: de misdaad had plaatsgevonden in een café en volgens de mondelinge overlevering was de aanleiding van het droeve gebeuren een kaartspel. Het slachtoffer had volgens de moordenaar veel geld gewonnen. We mogen dan ook vermoedelijk spreken van een roofmoord.

Verzoening

Eind zestiende eeuw was een onderdeel van de straf na een moord dat de veroordeelde dader een zoenkruis moest oprichten, en wel op de plaats delict. In dit geval was dat dus bij de betrokken herberg, die nog bestaat. 'Zoen' staat hier voor 'verzoening'. Het oprichten van het kruis diende inderdaad als een soort van verzoening met de nabestaanden. In de tekst, die nauwelijks nog leesbaar is, worden vermeld: de moord, de plaats (Velm) en de naam van het (blijkbaar vrome) slachtoffer, niet die van de moordenaar. Er wordt voorbijgangers gevraagd om te bidden dat God zich zal ontfermen over de ziel van de betreurde Koenraad Ouwerck.

Velm Zoenkruis ^[9]

- **Jaar:** 1590-1600
- **Type:** zoenkruis
- **Materiaal:** natuursteen (blauwe hardsteen)
- **Gemeente:** Velm (Sint-Truiden)
- **Straat:** de kruising van de Sint-Martinusstraat en het Gemeenteplein
- **Jaar van de verwerving:** 1957
- **Jaar van de heropbouw in Bokrijk:** 1964

COLOFON

Met bijzondere dank aan gedeputeerde Igor Philtjens, voorzitter van het bestuursorgaan vzw Het Domein Bokrijk en gedeputeerde van Toerisme en Erfgoed, en de leden van het bestuursorgaan van vzw Het Domein Bokrijk, gouverneur Jos Lantmeeters, de deputatie, provincie Limburg.

Tekst en redactie

Patrick De Rynck
Maurane Baert
Hilde Schoefs

Fotografie

Luc Daelemans, vzw Het Domein Bokrijk

Eindredactie

Katia Belloy

Projectcoördinatie

Stephanie Van den bosch

Vormgeving

Tim Bisschop

Druk

die Keure, Brugge

Inbinding

Van Mierlo, Nijmegen

Uitgever Hannibal Books

Gautier Platteau

Verantwoordelijke uitgever Bokrijk

Tamara Otten

ISBN 978 94 6494 109 8
D/2024/11922/19
NUR 648/680

Een uitgave van Hannibal Books
en vzw Het Domein Bokrijk

© Hannibal Books, 2024
www.hannibalbooks.be

© vzw Het Domein Bokrijk
Bokrijklaan 1, 3600 Genk
www.bokrijk.be

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever en de projectmedewerkers van Bokrijk hebben geprobeerd voor alle foto's en afbeeldingen de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen. Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden, wordt verzocht zich te richten tot de uitgever en het museum.

Cover

Kalmthout-Nieuwmoer – Turfschob (47.3)

Fotocredits

p. 4-5 © Robin Reynders

Alle overige foto's © Luc Daelemans, vzw Het Domein Bokrijk